

TOMSKI ARHIIVID

Sõit Tomskisse, uurimis- ja majutustingimustest Tomskis

Suure Siberi raudtee valmimisest jäi senine oluline keskus, Tomsk „nurga taha“ ning algas tema suhteline mahajäämine teistest Siberi keskustest. Eelkõige võitis Tomski juhtide leigusest suure raudteemagistraali läbi linna projekteerimise mõjutamisel Novosibirski linn. See oli varem vaid Tomski kubermangu tagasihoidlik maakonnakeskus Novo-Nikolajevsk. Tomskisse viib haru raudtee, kuid raudteetranspordi kasutamine tuleb kõne alla siiski vaid juhul, kui Tomskisse tuleb jõuda kusagilt lähedalt, näiteks Omskist (kus on samuti huvitav arhiiv). Vastasel juhul tuleb lennukisõit odavam.

Kuna varem Peterburis Tomskisse sõitnud lennuk enam ei sõida, on valida kahe võimaluse vahel: sõita Peterburist Novosibirskisse ja sealt bussi või autoga, ca 300 km, Tomskisse. Variant on sobilik, kui Novosibirsk kuulub nagunii ekspeditsiooni marsruuti. Kui reisi sihiks on ainult Tomsk, sõitke rahulikult rongiga Moskvasse, sealt aga lennukiga Tomskisse.

Majutuskoha valikul tuleb lähtuda sellest, millisele arhiivile töö raskuspunkt langeb. Töötades Tomski Oblasti Riiklikus Arhiivis on parimaks majutuspaigaks hotell „Oktjabrskaja“ Karl Marksi t 12. See on 2003. a renoveeritud hoone. Hotell on korralik ja mugav, mis aga põhiline – arhiivi vahetus naabruses. Teine tõsist kaalumist vääriv majutuspaik on Tomski Ülikooli külalistemaja. See sobib siis, kui uurijad on akadeemilised kodanikud (ülikooli õppejõud või tudengid – kohad peab broneerima Tomski ülikool). Selles kohas võib toa saada 2-3 korda odavama hinnaga. Ka Tomski Ülikooli raamatukogu on otse üle tee. Miinuseks võivad kujuneda mõned ebamugavused (mõnikord ei ole sooja vett; tipptunnil arhiivi sõitmine võtab aega). Kui tegevus keskendub Tomski Oblasti Siseasjade Valitsuse Infokontorile, on parem majutuspaik hotell „Tomsk“ raudteejaama juures, kust nimetatud arhiivi kõndimiseks kulub 7-10 minutit.

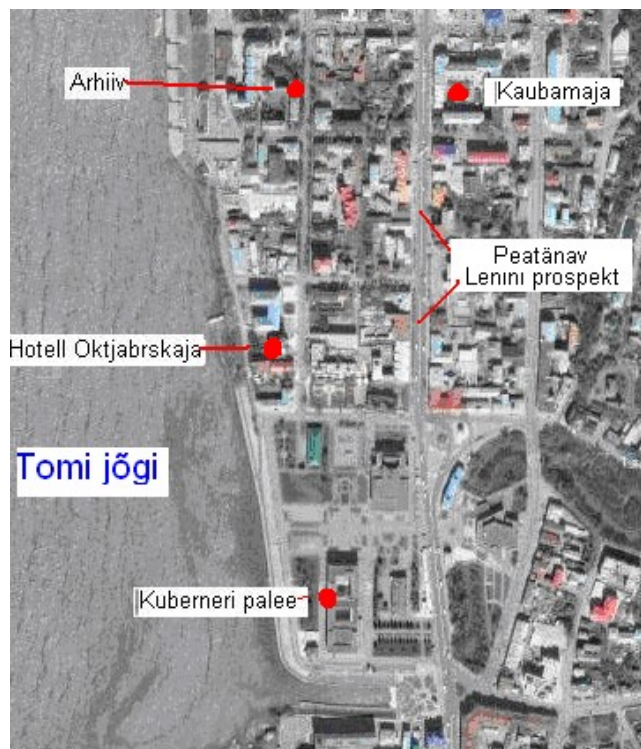

Foto 1: Hotell „Oktjabrskaja“ on korralik ja mugav peatuspaik Tomski Oblasti Riikliku Arhiivi lähedal.

Tomski Oblasti Riiklik Arhiiv (=GATO)

Arhiivi ametlik nimetus:	Государственный Архив Томской Области
Aadress:	634009, г. Томск, ул. К.Маркса, 26
Asukoht:	Kesklinn, kubneri palee lähedal (või Keskskaubamaja bussipeatus)
Direktor:	Anastassija Gennadjevna Karavajeva
Asedirektor:	Anna Vladimirovna Bolšakova
Telefon:	007-3822 510969
E-post:	anast@post.tomica.ru
Kodulehekül:	http://gato.tomica.ru/
Ekspeditsiooni koosseis:	prof Aadu Must, arhivaar Kadri Tooming
Andmed kogutud:	suvi 2006
Ekspeditsiooni rahastaja:	Rahvuskaaslaste programm

Kogude üldiseloostus

Tomski Oblasti Riikliku Arhiivi kogud on suhteliselt hästi säilinud ja pakuvad uurijale väga palju allikmaterjale selles piirkonnas elanud eestlaste kohta. Arhiivi teatmeaparaat on keskpärane. On elektrooniline kataloog, mis võimaldas teha otsinguid säilikute pealkirjade ja neis esinevate sõnade järgi. See kartoteek ei ole ammendav ning sobis hästi vaid uurimistöö alus-

tamiseks. Tehes otsingu näiteks Eestimaa kubermangu nime järgi, leidsime paarkümmend toimikut Eestimaa kubermangust saabunud kolonistide abi andmisest. Järelkontrollil selgus, et pealkirjas on kajastatud kolm suvalist kolonistide päritolu kubermangu. Seetõttu on just Eestimaa kubermangu sattumine toimiku pealkirja pigem õnnemäng ning esindusliku andmekogu saamiseks tuleb läbi vaadata väga palju toimikuid. Elektrooniline kataloog oli meie uurimisekspeditsiooni ajal vaid arhiivi töötajate kasutuses, saime meile vajalikud andmed eraldi palumise peale.

Arhiivis on kõige olulisemaks eestlaste ajaloo allikaks luterliku kiriku meetrikaraamatud.¹ See on väga suur kogu, ehkki osa materjalidest on nutuses olukorras.²

Arhiivis on mitmeid fonde, kus leidub detailseid andmeid eesti kolonistide külade, nende majanduselu, toetuste, aga ka kiriku- ja koolielu, teede ja veskite jpm elu tahkude kohta. Nime tagem neist kubermanguvalitsuse,³ koloniseerimisametkonna,⁴ riigivarade valitsuste materjalid.⁵ Nimetatutest tõuseb eredamalt esile Medotati veehoidla suurprojekti lugu – kroonu abirahadega rajas küla kaasaegse veehoidla, mis muutis nii küla välisilmet kui parandas oluliselt elamistingimusi.⁶ Omaette väärtuseks on 1916. aasta põllumajandusloenduse ankeedid, mis toovad iga pere kohta terve hulga andmeid (peremehe nimi, kust ja millal pere Siberisse saabus, inimeste arv peres, küla, valla ja koloniseerimisjaoskonna nimi, kasutuses oleva maa suurus kõlvikute kaupa, külvide suurus kultuuride kaupa.

Siberi eestlaste ajaloo uurijate jaoks lausa hindamatuks allikaks on valimiskomisjoni materjalid, mis annavad ülevaate jõuka talupoegkonna represseerimisest 1930. aastate algul.

Mõningast teavet nõukogudeaegse elu kohta eesti küldes ja nende hääbumise lugu valgustavad kubermangu täitevkomitee vähemusrahvaste osakonna (osaliselt veel eestikeelsed)⁷ ja kohalike nõukogude organite (külanõukogude) materjalid,⁸ millel alljärgnevalt ei ole konkreetselt peatunud.

Osaliselt oleme nimetatud materjalide andmed kandnud andmebaasidesse.

Kirikuarhiivid. Meetrikaraamatud

Kiriku meetrikaraamatud on keskseteks ja esinduslikeks rahvastikuloolisteks allikateks, mille alusel on võimalik täpselt jälgida inimeste elukäiku tähtsamate meetriliste sissekannete lõikes (sünd, leeriopetus, abiellumine, lapsed, surm). Lisaks sellele leiame siit koguduseliikmete rändeloo (sünnikoht, elukoht abielludes, laste sündides, surma koht). Allika andmestik on informatiivne ja töödeldav mitmesuguste sotsiomeetriliste programmidega (vt nt abielukäitumise ja abieluareaalide uurimine. jne), ka onomastilises uurimistöös.

¹ Vt selle kohta: **Aadu Must**. The history of expatriate Estonians in the registers of the Congregation of St. Mary's in Tomsk. / Brill's Series in Church History 29. Leiden: Brill Academic Publishers, 2007. P 141-148.

² GATO. Fond 527.

³ GATO. 3-46-310; 3-46-368; 3-46-481; 3-46-747; 3-46-929.

⁴ Vt nt: GATO. 239-1-89, 239-4-11, 239-7-7, 239-8-46, 239-8-52, 239-8-68, 239-8-116, 239-8-128.

⁵ GATO. 840-1-301.

⁶ GATO. 239-4-11.

⁷ GATO. R 317-1-14.

⁸ Vt nt: GATO. 1041-2-117.

Venemaa (ja eriti Siberi) kirikuarhiivide positiivseks jooneks on nende hea eesti keel ning eesti nimede vigadeta kirjutamine (just Siberis oli mitmeid eestlastest pastoreid, ka mitte-eestlastest ametivennad olid lõpetanud Tartu Ülikooli).

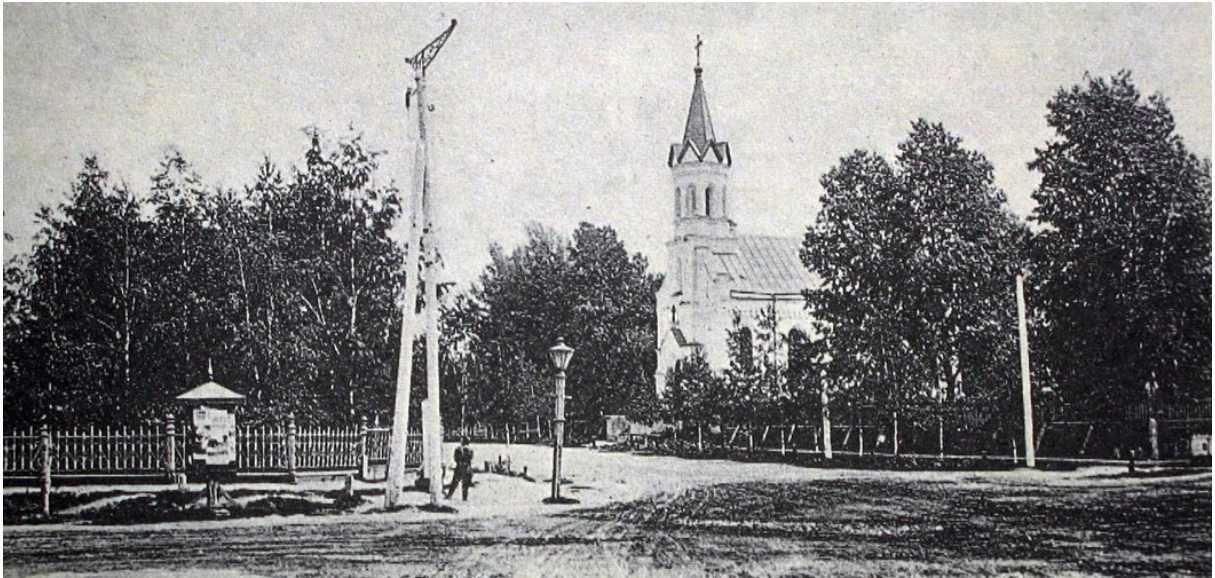

Foto 2: Tomski luterlik Maarja kirik.

Kiriku meetrikaraamatud on keskseks allikaks, mis esitab andmed haridus- ja karjäärirändest, edulugudest. Siin leiduvad süstemaatilised andmed eestlastest kaupmeeste, töösturite, riigiteenistujate, ametnike, intelligentsi, aga samuti vangide, sõjaväelaste jt “mitte-talupoegade” kohta.

Ehkki meetrikad peaksid haarama kogu elanikkonda (sh ka lapsena surnuid), ei leia me luterlikest meetrikatest reeglina apostliku-õigeusuliste eestlaste andmeid.

Eelluure käigus on õnnestunud välja selgitada mitmeid ”kadunud” luterlikke meetrikaraamatuid ja koguduste arhivaale, mis asuvad väga erinevates arhiivifondides (nt sõjaväe- või administratiivasutuste arhiivides, kuna luterlik pastor oli palgalehe järgi ka sõjaväejutlustaja ja vanglavaimulik).

Foto3: Uus Tomski luterlik Maarja kirik.

Nagu näitavad meetrikad, piirdus Siberi eestlaste abieeluareaal küla esimesel kümnendil oma külaga, iseloomulik on sugulusabielude väga suur hulk, iseloomulik on oma surnud venna naise või vallalise õe puhul õemehe pärimise traditsioon, jälgitav on keskmine abiellumisiga ja selle ülikiire langus Esimese maailmasõja ajal, kaasade valiku üldised seaduspärasused ja suhtlemisringid.

[illegible]

Foto 4: Leerilaste nimekiri (fragment)

1411. Николас двадцать
восьмью (27)
амьте.

№ 1545. Вольдемар Вейнштейн / Woldemar Wein-
stein. Род.: Михаил (Mikhail) Вейнштейн, князь и
м. с.и. Личе ур. Лаква, ода с.в. мтт. впр. Вепр.:
1. Мартинь Арутауль, 2. Эль Паудик, 3. Павиша
Санзо. Крестиль Инс Санзо. Крещ. умб. ам.
ниже 1555.

1411. Николас двадцать
пятью (25)
амьте.

№ 1546. Куставь Егерь / Kustav Fäger
вн. брака.
Род.: мать княжеская Отв. 1. Виль Егерь, с.в. мтт. впр.
отец из восточн. Микель Теванс. Вепр.: 1. Куставь
Боланнисон, 2. Яковь Рукки, 3. Виль Лиле.

Foto 5: 1911. a sünnimeetrika (fragment). Pastor Adelbert Lesta peetud meetrikaraamatu üheks omapäraks on eestlaste nimede korrektne kirjutamine. Venekeelses tekstis toodud Mihhail on eesti keeles Mihkel, Gustav on Kustav, Jeger on Jääger. Rebane on küll ekslikult kirjas kui Revane.

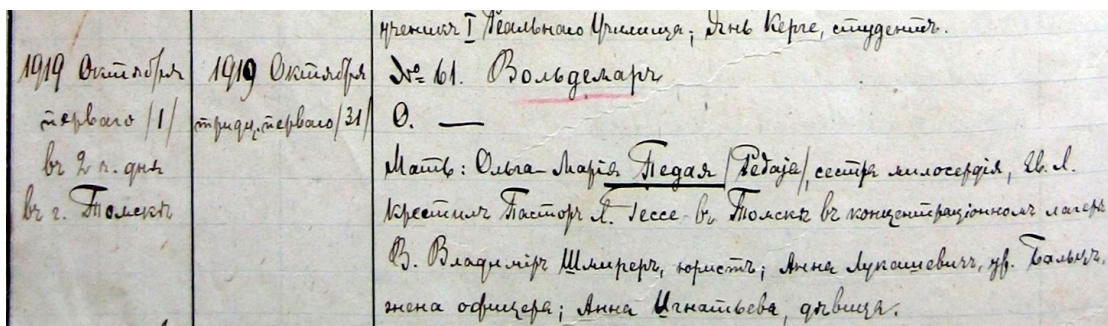
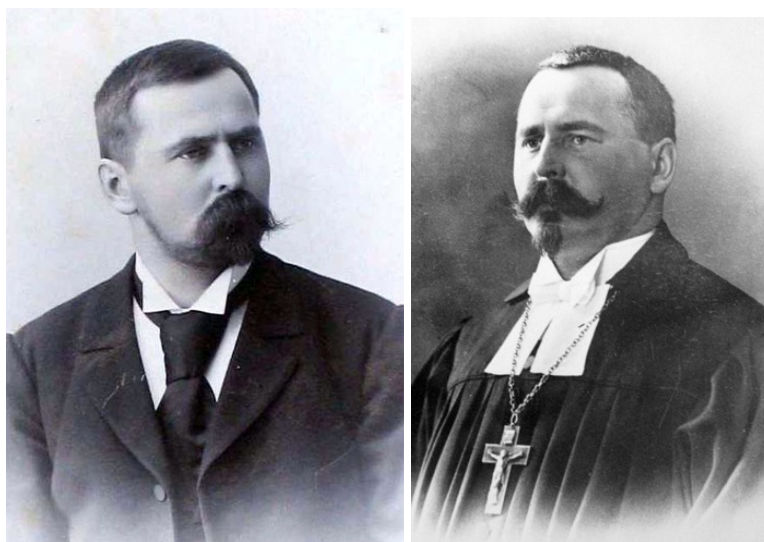

Foto 6: Fragment Tomski luterliku kiriku meetrikaraamatust Üks viimastest sissekannetest teatab, et halastajaõel Olga Pedajal sündis poeg Voldemar. Poisi isa ei ole teada. Sünnikohaks on märgitud Tomski koonduslaager.

A. Lesta,
Tomski luterliku kiriku pastor

Foto 7: Adelbert Lesta – teenekas eestlasest pastor, kes teenis Tobolskis, Omskis, Tomskis ja Vladivostokis. Vasempoolsel pildil äratav tähelepanu tavapärasest erinev rist pastori kaelas. Kas tõesti piiskopirist? Ei, see oli hoopis teistsugune, suurem ja kuldne. Tegemist on erilise, Nikolai I poolt 26. mail 1843 luterlike pastorite autasustamiseks loodud ordeniga, mille reversil oleva teksti ligikaudne tõlge on „Pastorile, kes oma sõna ja teoga annab eeskuju oma kogudusele”.

Tomski Ülikooli arhiiv

Tomski ülikooli fondis on nii Siberist kui Eestist pärit eestlastest üliõpilaste (Johannes Hein, Elmar Gross, Joann Kalamees, Johannes Kerge, Ernst Koppel, Gustav Kukk, Augusta Laumets, Jakob Laumets, Artur Puksov, Aleksander Raadik, Nikolai Roop, Heinrich Rüütel, Artur

Saks, Aleksei Tamme, Hendrik Tallo, Johannes Vilms⁹ jt) toimikuid. Lisaks Tartust Tomskisse tulnud professorite Eduard Lehmanni, Carl von Krügeri, Georg Andreas Molieni, Karl-Wilhelm Zeleri, Hermann Johanseni, Hans Johanseni, Nikolai Leporski jt materjalid.

Artur Puksov

Jakob Laumets

Aleksei Tamme

Johannes Vilms

Fotod 8-11: Mõned Tomski Ülikooli eestlastest tudengid.

Revisjonide materjalid

Massiliseks ja täpseks eestlaste ajaloo allikaks on mitmesuguste revisjonide materjalid. Neist tähtsaimad ja väärtuslikumad on Siberi 1916. a põllumajandusloenduse materjalid. Loenduslehed on koostatud iga majapidamise kohta ja süstematiseeritud administratiiv-territoriaalsel printsiibil.

Nimetatud allikas on võimaldanud välja selgitada hulgaliselt seni ajalookirjanduses (sh isegi Nigolil) puuduvaid eestlaste asumeid.

Iga majapidamise puhul on esitatud peremehe nimi ja tema majapidamise täpne asukoht, pere geograafiline päritolu (*Estljandskaja gubernija, Lifljandskaja gubernija, Pskovskaja gubernija*). Just see allikas laseb jälgida järkrännet (nt Pihkvamaalt, Volga äärest, Krimmist Siberisse). Lisaks sellele esitatakse andmed talu majandusliku kandevõime (põllumajandusliku maa suurus ja struktuur, rakme- ja kariloomad). Põgus tutvumine seitsme Siberi küla loenduslehtedega võimaldas teha väga olulisi järeldusi nende majanduslaadi kohta ja jälgida olulisi erinevusi venelaste või sakslaste majandusest (nt piimakarja oluliselt suurem osakaal).

Ümberasumise peavalituse arhiiv. Kubermangude ümberasumisametkondade arhiivid. Passiregistrid ja kollektsioonid

Kuna ümberasumine oli Vene impeeriumi riikliku koloniaalpoliitika osa, loodi selle suunamiseks ja järelvalve teostamiseks vastavad ametkonnad. Venemaa Siseministeeriumi ümberasumise departemangu arhiivis on ülimalt detailsed järelvalve dokumendid paljude eestlaste asumite kohta. Siin leidub rohkesti poliitilisi (salajasi) otsuseid ja ettekirjutusi, “erandeid” jne. Selle arhiivi andmestik kummutab väga suure hulga ajalookirjanduses levinud müüte ja pool-

⁹ GATO. 102-2-443; 102-2-821; 102-3-646; 102-2-1218; 102-2-1850; 102-2-2173; 102-2-2415; 102-2-3886; 102-2-4658; 102-2-4661; 102-2-5518; 102-4-1080; 102-4-1381; 102-4-2162; 102-4-2199; 102-4-2223; 102-4-3084.

[illegible]

Ümberasujatega tegelevad ametkonnad olid igas Venemaa ümberasumiseks avatud kubernangus. Materjalid annavad detailse (kahjuks mitte piisavalt kontsentreeritud) ülevaate kolonistidest, nende majanduslikust olukorrast, riiklikest abiprojektidest (igale kolonistidele kroonu poolt lehm!). Sisalduvad ajaloolised õiendid eesti külade asutamise ja külanimede ning -piiride muutmise kohta. Kompaktsemaks ja kopeerimiseks sobivamaks on passiregistrid rohkete isikuandmetega, ka kokkukorjatud originaalpasside kollektsioonid. Ümberasumisametnikud menetlesid ka nt Siberi ettevõtluse arendamise sihtkapitali asjaajamist.

Fotod 13 ja 14: Ümberasumislubadest ja Siberis kokkukorjatud passidest leiame andmed koogu perekonna kohta.

Riiklikud abiprogrammid: Siberi ettevõtluse arendamise sihtkapital

Loodi talupoegade-ümberasujate initsiatiivi ergutamiseks, innovatsiooniprotsesside stimuleerimiseks Siberi külas. Meeldivaks (ja varasemast ettekujutusest erinevat pilti pakkuvaks) üllatuseks oli eestlaste esitatud projektide arvestatav hulk ja edukus. Neist

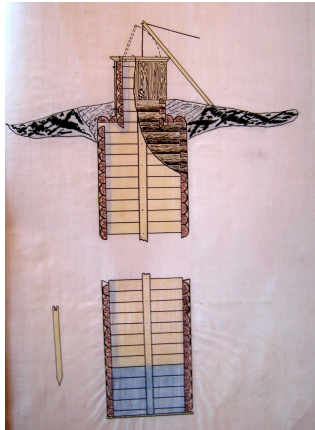

Foto 15: Liliengofi küla kaevud ehitas riik vastava sihtkapitali rahadega.

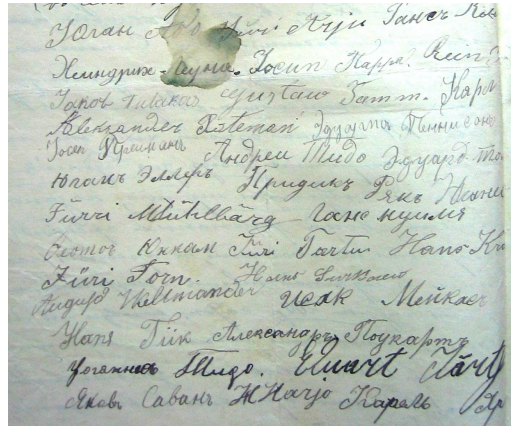

Foto 16: Arendusprojektidele kirjutasid alla kõik eesti küla peremehed.

mõni kujunes metoodiliseks eeskujuks teistele taotlejatele (allpool lähemalt kõne alla tulev Esimese maailmasõja eelne Linda küla tellise- ja potivabriku projekt esitab turu-uuringu, tooraine-, kütte- ja tööhõive kalkulatsiooni, tutvustab vajalikku oskusteavet jne, seda seati eeskujuks siis ning projekt mõjub tänagi hämmastavalt kaasaegsena). Siberi eestlased olid agarad ja edukad projektide kirjutajad. Kopeerimist väärivad arvukad eestlaste auru- viljaveskite, koolimajade, sildade, hüdrotehniliste rajatiste projektid. Üheks suuremaks arendusprojektiks enne Esimest maailmasõda oli Tomski oblasti Medodati veehoidla koos tammi, sellel asuva piduplatsi, “promeneerimise raja” ja kiigega, mis Vene riigi toel suurejooneliselt realiseeriti.

Linda küla tellise- ja potivabrik

Peatuksin lähemalt 1910. a. Tomski oblasti Mariinski maakonna Linda küla talupoja Martin Tõnissoni poolt esitatud tellise- ja potivabriku projektil, milles olid olemas kõik eduks vajalikud komponendid ja sellisena seati see teistelegi eeskujuks.¹⁰

Tõnisson on, nagu tänapäevalgi hea tava ette näeb, alustanud oma projekti turu-uuringutest. Ametnikud soostusid Tõnissoni väitega, et ümbruskonnas seni tellisetehast polnud. Telliste kohalevedu oli kallis. Probleem aktualiseerus eriti seoses Linda koolimaja ehitamisega. Ka naaberkülas Kalinovskis hakati koolimaja ehitama. Seepärast pidasid ametnikud tellisetehase ehitamist väga soovitavaks. Turuproгноos oli seega lootustandev, kuid ei pruukinud sellegipoolest veel piisavalt esinduslik olla.

¹⁰ GATO 239-8-46.

Projektil oli veelgi tugevaid külgi. Lisaks tellistele lubati toota savist potte, kausse, taldrikuid ja tasse. Nii polnud ettevõtte riskid seotud ainult ehitustegevuse arenguga. Ent potitehase tähendus oli laiem. Keraamilised nõud töötasid muuta ümbruskonna olmet ja pidid talupoegade majapidamistest välja tõrjuma puust toidunõud. Keraamilisi nõusid peeti kasulikumaks ka hügieeni ja tervishoiu aspektist. Lisaks kõigele lubas Tõnisson oma vabrikus veel ka savist nukke valmistada. Näeme, et taotleja oskas arvestada väga erinevate huvigruppide vajadustega.

Tõnisson ei unustanud oma projektis mainida, et tema ettevõtmine suurendab elanikkonna tööhõivet – vabrik tegutseks kibedate põllutööde vaheajal, mil kolonistidel oli raske lisateenistust leida. Toorainebaas oli tagatud – sobilikku savi olevat ümbruskonnast raske leida, ent just Tõnissoni krundil olevat üks väga hea leiukoht. Isegi vajalike kutseoskuste (*know-how*) olemasolu tõestas Tõnisson ära – ta olnud noores põlves kodumaal poti-setu sulane ja pannud hästi tähele, kuidas asi käib. Ehitusmaterjal oli varutud. Küte ka. Punkti pani kohaliku küla-kogukonna käendus. 4. märtsil 1911 kiitis kubermangu komisjon projekti heaks.¹¹

Valimiskomisjonid

Desorienteerivad küll oma nimetuse poolest, esitavad massilist teavet eesti külade ja talumajanduse likvideerimisest Venemaal. Tegemist nn kulakluse hävitamise kampaaniaga, mille formaalseks tingimuseks oli “valimisõiguse äravõtmine”, millele järgnesid ülejõu käivad põllumajandusmaksud ning peremehe (perepea) arreteerimine. 1930. aastate lõpul mõisteti neist paljude üle juba vanglas veelkord „kohut“ ning nad lasti maha).

Materjal on koondatud perekonna toimikuteks. Esitatakse andmed kõigi perekonnaliikmete nime, vanuse, töövõime ja nende talu majandusliku kande võime kohta aastate lõikes. Rohkesti leidub erinevaid selgitusi, palvekirju, elulugusid, ülekuulamise protokolle. Detailselt kirjeldatakse töösuhteid (sulase pidamine on represseerimise alus, samuti tegelemine kaubandusega või kiriklike kombetalituste täitmine, mõnes piirkonnas ka “tehnikate ekspluateerimine” – vt eriti Geinrih Vaino tegevus). Seega on igas toimikus ühe perekonna lugu, mis sageli kajastab aega Eestist saabumisest kuni kollektiviseerimiseni.

Materjal on arhiivis uuesti salastatud („delikaatsed isikuandmed”). Ometi õnnestus meil kuidagi kopeerida 47 represseeritud eestlaste perekondade materjalid, kokku üle 1600 lehekülje väga erilisi materjale (perekonnaliikmete nimekirjad, elulookirjeldused, maksude aegread, juurdlusmaterjalid, erinevad iseloomustused ja palvekirjad, kaebused ja nende ümberlukkamise katsed jne).¹²

¹¹ Samas. L 4.

¹² GATO. R802-1-354...390; R802-1-861...862.

Tomski Lähiajaloo Dokumentide Säilitamise Keskus (endine parteiarhiiv) (=CDTO)

Arhiivi ametlik nimetus: Центр Документации Новейшей Истории Томской Области
Aadress: 634050, г. Томск, ул. Источная, 2а
Direktor: Ljudmila Nikolajevna Lozovaja
Telefon: 007 3822 512017
E-post: cdnito@mail.tomsknet.ru
Veebileht: <http://cdnito.tomsk.ru/>
Ekspeditsiooni koosseis: prof Aadu Must, arhivaar Kadri Tooming
Andmed kogutud: suvi 2006
Ekspeditsiooni rahastaja: Rahvuskaaslaste programm

See arhiiv on samuti väga rikas eestlaste ajalugu käsitlevate materjalide hoiupaik. Oleme sealt osaliselt või täielikult kopeerinud 58 säilikut, kokku üle 1300 lehekülje materjale haridus- ja kultuurielust, võitlusest opteerimisega, juhtivate parteitegelaste elust ja karjäärast (Karl Vaino isa Genrih Vaino¹³), aga samuti repressioonidest nii enne kui ka pärast Teist maailmasõda. Muuhulgas leidsime partei oblastikomitee materjalide seast mahuka raamatu eesti külade olukorda kajastavate ankeedivastustega – rohke ja süstematiseeritud andmestiku, mille kogumine muude allikate abil olnuks väga pikka ja vaevaline töö.¹⁴

Eestlaste asulate kirjeldused

Parteiorganid pöörasid suurt tähelepanu vähemusrahvaste esindajate dislokatsioonile. Sellega seoses on koostatud arvukalt erinevaid küsitluslehti, kogutud mitmesuguseid statistilisi andmeid. Neist üks põnevamaid ja ülevaatlikumaid on Kominterni eesti sektsiooni egiidi all koostatud eestikeelne küsimustik (analoogilist materjali peaks kõigi eelduste kohaselt leiduma ka teiste piirkondade Venemaa eestlaste külade kohta).

¹³ Vt nt: CDTO. 1-1-111.

¹⁴ CDTO. 1-1-1497.

91

Küsimuseleht.

Ühe käesoleva küsimuslehe eksemplari täheksesega ära märgitud küsimused palume ühe kuu jooksul ära wastata ja leht ülesid. le tagasi saata. Teine eksemplar tuleb kõiksides küsimuste wastustega Rajooni Komiteele edaspidi ära saata.

Küsimused.	Wastused.
Asunduse nimi ja asutamise aasta (Eesti ja wene keeles).	Kajane asutatud 1907 a. (Kaidur 1907 a.)
Kubermang, kreis, wald (Wenekeeles).	Wõlga kubermang.
Kirja aadress (почт. отд. ст. ж. д.). Aadress wenekeeles.	Mannik lül. H. Kõrnikowitschile üles
Kui kaugel teistest Eesti asundustest.	Eni Lõunakülä. Wõlga kubermang. Kaidur.
Kui kaugel linnadest, jõgedest, torudest, lähemast raudtee jaamast.	Lubakarawa 7. Wõlga. Preobrasleni 4. Wõlga. M. Nikolajewi 120 m. Jõgi 1/2 t. 18. Jõgi 18.

Foto 17: Ankeedi üldosa (CDTO. 1-1-1497).

I. Elanikud.	
6 Kust tulnud.	enamasti Oudwa kreisist
7 Kas elatakse talude wõi külade wiisi nagu weneelased.	Talude wiisi
8 Mitu perekonda.	42. Perekonda
9 Elanikude arw üldse, meesterahwad; naester. täiealisi (üle 20 aasta).	120. Linge
10 Kooli ealiste arw (8 kuni 16 aast. Poisilapsi, tütarlapsi).	50 linge
11 Kas elanikkude arw kasvab (sündimiste wõi sisse-rändamise teel).	Sündimise teel
12 On wäljarändamine asundusest olemas ja miks.	Wälja
13 Mitu perekonda ehk elanikke soowivad kodumaale tagasi rännata.	Peret kolm (3.)
14 Kas on haigemaja ja kui kaugel.	ei ole 40. Wõlga
15 Kus on lähem arst.	Kaidur 40. Wõlga
16 Missugused külghakkawad tööbed on olnud ja on.	Rõuged, tiff ja Palaw töbi
17 Kes on asunduses peale põllumeeste ka teisest elukutsest inimesi (kaupmehi, möldreid j.n.e.) ja kui palju.	Üks mölder. ja üks Lepp
18 Kas on puhas Eesti asundus wõi sega asundus.	Sega asundus
19 Kui on sega asundus—missuguste rahwastega.	Rakelari ja latlased
20 Kui palju on teisi rahwaid.	Üheksa peret
21 Kui palju on peresi, kes oma wahel Eesti keelt ei räägi.	2. peret
22 Kui palju on abielusi eestlaste ja teiste rahwaste wahel ehitetud (mehelminemine ja naisewõtmised).	Paari 5.

II. Meisendus

Foto 18: Ankeetküsitluse rahvastikulugu käsitlev osa.

II. Majandus.	
23	Mitu talu on asunduses.
24	Palju hooneid on keskmiselt talul ja missugused.
25	Mis maaelohas on asundus (stepp, metsaiga, mägine maa j.n.e.).
a) Põllumajandus.	
6	Kuidas on maa tarvitada (kas on krundis; mis on külal ühine ja kui palju on seda maad).
7	Palju maksetakse hingemaa tarvituse eest walla-maksu.
8	Mitu hingemaad on enamasti taludel.
9	Palju on hingemaa suurus. (Hää ja kõlbmata maa üles lugeda, palju eest metsa, põllumaad ja muud).
0	On maaparandustööd tehtud (kraavitused, torutused)

Foto 19: Ankeetküsitluse majandust käsitlev osa.

b) Karjakasvatatus.	
*40	Mitu hobust on keskmiselt talus.
*41	Kui suur on keskmiselt kari (mitu lüpsi lehma, lammast, siga j.n.e.).
42	Mitu topsi või naela piima annab keskmiselt lehm.
43	On karja paranduseks midagi tehtud ja mis. (Eesti lammad j.n.e.).
44	Kas on koorelahutajaid ja kui palju.
45	Kas kasvatavad ise loomi või ostavad.
46	Mis tõugu on kari.
*47	Kas on looma arst lähedal.
48	Missuguseid külgehakkavaid looma töösi tuleb ette.
*49	Kas võib põllutöö ja karjakasvatuse instrumtor ja kui tihti.
50	Kui palju on mesilastepidajaid ja palju mesiperesi (jakkudes ja raam tarudes).

Foto 20: Ankeetküsitluse karjandust käsitlev osa.

c) Kaubandus.	
53	Mis müüb peaaesjalikult asundus ja kui palju (vilja, võid, liha, mett, puid, laudu j.n.e.).
*54	Kas tulevad talupojad oma viljaga välja.
*55	Kuhu müüakse põllusaadused.
*56	Kuhu karjasaadused.
d) Tööstus.	
57	Kas on vabrikuid, tootjadesi, sepi, meiereisi, seppade ja teisi sellisarnaseid.

Foto 21: Ankeetküsitluse kaubandust käsitlev osa.

III. Kultuura.		
*58	Palju on kirj oskamatuid üldse (välja arvatud lapsed alla 10 aasta), kes Eesti keelt ei mõista lugeda ja kirjutada.	25 Hluge
*59	Palju on neist, kes võinud ei osna lugeda ega kirjutada.	Ükski ei oska
*60	On kool (missugune, vene, eesti, mitmeklassiline j.n.e.).	Ei ole kooli mingisegi
*61	Kas on koolimaja.	ei ole
*62	On kooliõpetaja, kes eesti keelt oskab.	Ei ole
*63	Kas talame korraldab koolis.	Ei ole kooli
*64	On raamatukogu.	ei ole
*65	Mitu ajalehte kaas end ja käib nüüd asunduses.	Emme. 8. eVüüd 5
*66	Missugune on asunduse elanikkude läbisaamine üksteisega ja lähedate asundustega.	Keskmine
*67	Kuidas saavad posti ja mitu korda nädalis.	(3) kolm korda nädalas
*68	Palju on lutheri ja veneusulisi.	(35) kolm korda nädalas lutheri 7. Pene
*69	Kui tihti käib õpetaja.	ei ole kooli

Foto 22: Ankeetküsitluse kultuurielu käsitlev osa.

Asulate kirjeldusi leiame erinevates toimikutes. Kohati leidub neis ka ajaloolisi tagasivaateid küla kujunemisloost, endistest nimedest jms. Parteiarhiivi materjalid teeb põnevaks ka see tõsiasi, et nende koostajad on suutnud üles leida ka eestlaste „vähemusosalusega” külad. Muud allikad (v.a vast kiriku meetrikaraamatud luterlastest kolonistide osas) neid reeglina ei maininud.

Kontseini eesti asunolusest:

Asunolu asub 65 wersta Tselimi rautestroomast
põhja pool Kargjati jõe ääres „Urmaanis“
Maa on metsa-šupp. Asunoluses asub 12 perekonda
Eestlasi kumma suurem osa elanikest venekeelset on.
Põu sissetulenuks on karjapidamine, mille tarbeks
sünte ümberkäidume loobas wõlga wõnnid mõrjale
raknib. Soelamaid ei ole siinugi mis kollektorid maa-
kõiks nimetada, ka ei tantsita mitte põlde karimast,
kellel selleks wõrki on. Talwe wõljad kas wõljad
kaunis lopsakalt maa ka wõl ja idel annamad
rahulolewaid saaki, kumma suurimad ei taha hästi
ideneda. Henevade kasvatamine ei ole ka raske,
põu igal talu püstitel on oma wõl, sest wõl
sõllesidgaumelt on juba 100 werst. 1. Soowitaw
oleks Eestlastele kum wõl ilma täielikku kum wõlata on
shk kellel kum kumt monest külljast jolga püstitob
püside asuda kõlblist moad karja kum ka põllupidamine
elatab wõl paarikümne talule. Bõomistaw
nähtus on see sünste Eestlaste hulgas et wõlma kumist
idol joomist ei ole, Eesti asunikud on kõik kaunis
jõu kaal järgel keskmine karja suurus on 35-40 laama

Foto 23: Parteiorganid leidsid üles suure hulga külasid, kus eestlased moodustasid vähemuse. Tekstis märgitud „Urmaan“ on Lääne-Siberi taiga põlisrahvastelt üle võetud nimetus.

Partei- ja julgeolekuorganite koostöö

Partei ja julgeolekuorganid kujutasid endast ühe ja sama süsteemi kaht erinevat kätt. Valisin illustratsiooniks parteitöötajale Genrih Vainole saadetud ja tema resolutsiooni kandva kirja. Sama parteitöötaja mängis juhtivat rolli Tomski kubermangu/oblasti eestlaste represseerimisel.

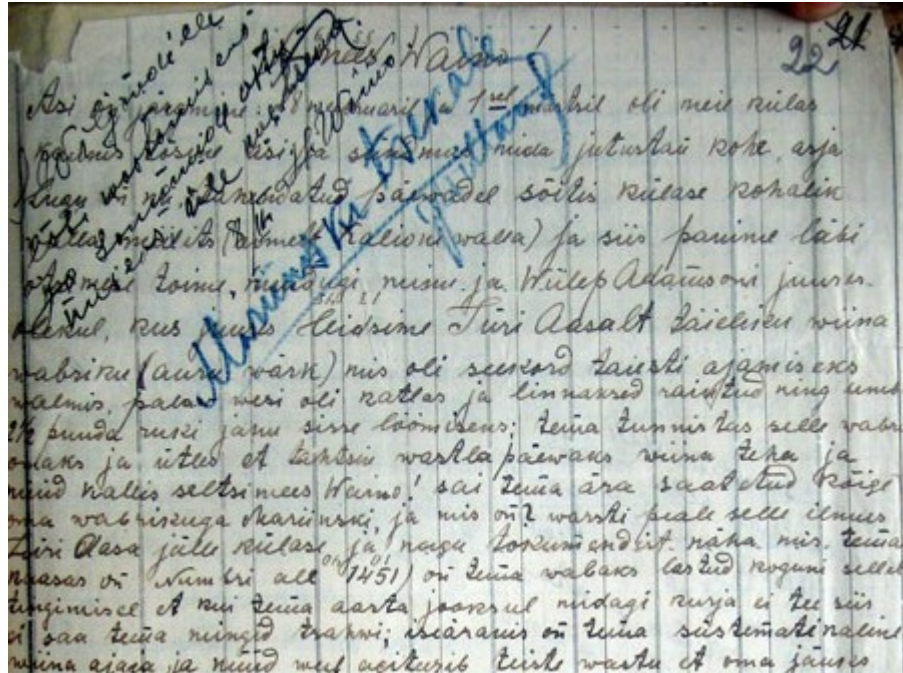

Foto 24: Gendrih Vaino sai kirja Jüri Aasa tabamisest puskariajamisel (mis oli noil aastatele Siberi eesti asundustes „rahvakultuuri“ oluline osa). Kirjal on resolutsioon: „Mariinski tšekaale“ (CDTO. 1-1-1478. L 22).

Lojaalsuse kontrollimine

toimus juba alates 1920. aastatest ning seda materjali on hiljem väga pahatahtlikult ja kurjalt kasutatud.

Esitatakse detailsed aruanded kolhoseerimise aegsetest „meeleoludest“ eestlaste külates (Kaseküla keskmik ütles: „Kuradile teie agitatsioon. Sel aastal panete neile maksud peale, järgmisel aastal juba meile. Tõestage meile, et nad on üldse kulakud.“ ... Liliengofi külas hääletas osa kehvikuid kehtestatud enesemaksustamise vastu ja kukutasid kogu asja läbi. Nad hüüdsid selliseid loosungeid: „Võimud tahavad kõiki rikkaid laostada aga ilma nendeta ei saa ka meie hakkama.“ ... valimiskampaania ajal arreteeriti Liliengofka parteirakukese sekretär Romat, kes oli „suhetes“ alaealisega...¹⁵

¹⁵ CDTO. 76-1-739.

Küüditamiste ettevalmistamine Siberis

Leidub andmeid 1949. aasta küüditamiste ettevalmistamise kohta: juba 1949. aasta algul andsid Siberi kolhoosiesimehed teada, kui palju tööjõudu nad tellivad. Küüditamiste ettevalmistamist kajastav kirjavahetus oli rangelt salajane ning juhuslikult ja reeglite vastaselt toimikusse jäänud materjalid kannavad märget “Tagastada obkomi salaosakonda”. Vastustest ilmneb, et vastav instruktiivkiri on olnud “30 SS 29. jaanuarist 1949”, vastused on adresseeritud kompartei oblastikomitee sekretärile Smolninovile, kes suure tõenäolisusega oligi see mees, kes partei liinis küüditatute vastuvõtmist koordineeris.¹⁶ Esineb viiteid hoopis kummalistele ettevõtmistele, üks neist oli etniliste eestlaste tagasiküüditamine Eestisse sotsialismi ehitama (oktoober 1948).¹⁷ On vääristunud statistikat (pikka aega oli ametlike andmete järgi Tomski oblastis sundasumisel 2 (kaks) eestlast, sest ülejäänud neist olid „baltlased“, „SOE“ („sotsiaalselt ohtlik element“) vms.¹⁸

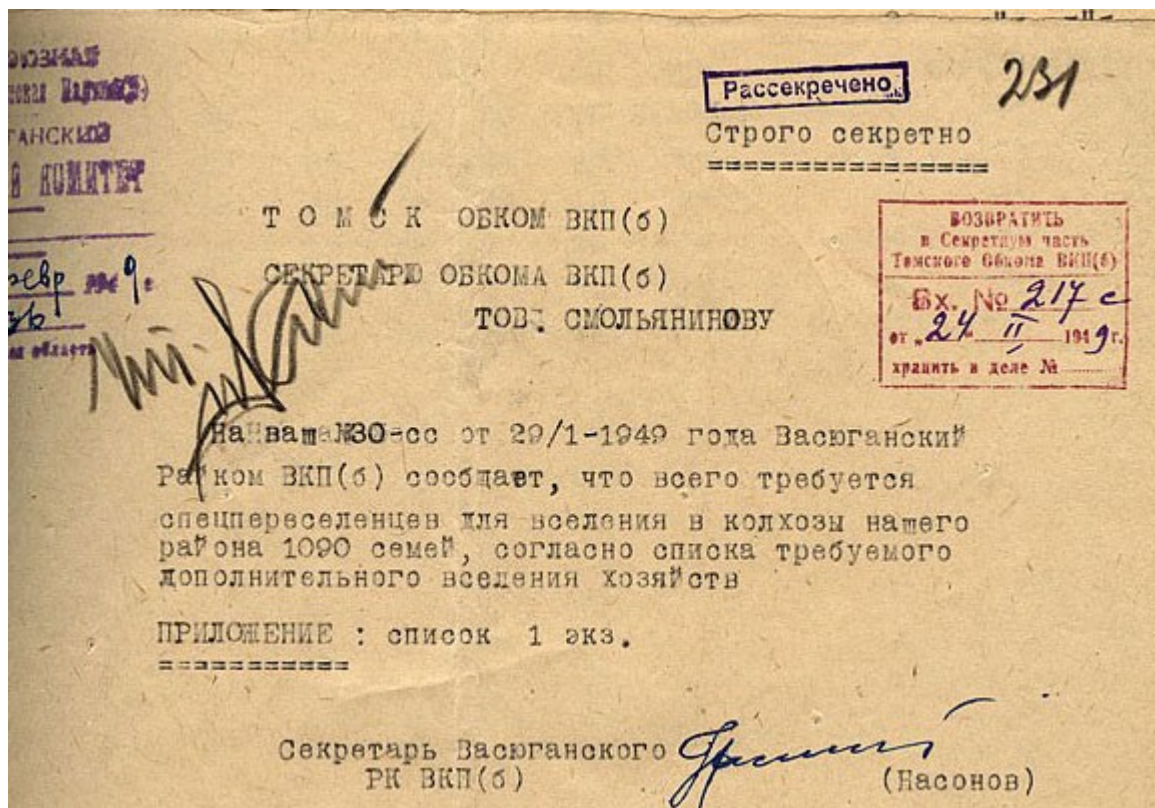

Foto 25: VK(b)P Vasjugani rajoonikomitee taotlus rajooni kolhoosidele 1090 küüditatu eraldamiseks. Sarnaste kirjadega pommitasid rajoonide parteijuhid oblastikomiteed ja oblasti parteijuhid partei keskkomiteed kuni 1953. aastani. Tomski parteijuhid väitsid, et ilma täiendava küüditatute kontinendi saatmiseta variseb Siberi majandus kokku.

¹⁶ Vt nt: Tomski Parteiarhiiv. F 607–1–47.

¹⁷ CDTO. 607-1-934.

¹⁸ CDTO. 607-1-948.

Eestlaste represseerimine rahvustunnuse alusel

Teema on eriti kuum 1930. aastate lõpu salastatud (ja tänaseks „lahtisalastatud”) dokumentides. Ka Tomski kandis rakendati VK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo salajast otsust 31. jaanuarist 1938, mis kuulutas eestlased kui rahvuse nõukogude korra vaenlasteks.

Mõneti ootamatu on aga sama printsiibi edasielamine veel pärast II maailmasõda, 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul. Arhiivis on andmeid kõrgkoolides õppivate eestlaste represseerimisest rahvustunnuse alusel (ülikoolidest eksmatrikuleerimise põhjus „eestlane“ veel aastal 1951), ülikoolide „rahvusliku struktuuri parandamisest”.¹⁹

Tabel 1: Tomski kõrgkoolide „reostatusest” 1951. Eksmatrikuleeritute nimekiri (väljavõte)²⁰

Perekonna, ees- ja isanimi	Sünni-aasta	Kursus: grupp	Parteilisus	Eksmatrikuleerimise alus
6. Bach, Elmar Martin	1923	3:232	Parteitu	Estonets
7. Pavor Arnold Samuil	1927	1:234	Parteitu	Estonets
8. Revruk Vlater Avgust	1927	1:634	Parteitu	Estonets
9. Puston Salme Edurar	1921	2:513	Parteitu	Estonka
109. Mamm Nina Mart	1920	2:IFF	kommunist	Estonka
237. Janus Boris Fjodor	1914	4:SF	Parteitu	Razrab pd d/f
262. Tilga Lidia Jakov	1925	2:SF	Parteitu	Estonka
263. Oun Olga Anton	1922	2:FF	Parteitu	Estonka
292. Rasva Alida Kristjan	1926	1:120	Parteitu	Estonka

Raportid erinevate isikute kohta

Kõigi poliitiliste kohtuotsuste kohta sai partei oblastikomitee, tavaliselt enne kohtuinstungit, miilitsa või julgeolekuorganitelt vastava raporti. Esitagem näidiseks Vello Ebberi kohta esitatud raporti.

Raport VK(b)P oblastikomitee sekretärile V.A. Moskvile

Pidevalt on kaebusi eestlase-eriasuja Ebber Vello Augusti poja kohta. Sündinud 1923 Võrus, parteitu, keskharidusega, suurkaupmehe poeg, isa represseeritud Nõukogude võimu poolt. Oli kuritegelikes suhetes nõukogudevastaste elementidega 1940-41. Avalikes kohtades Retška Panjas 1942-43 laulis nõukogudevastaseid laule, hüüdis nõukogudevastaseid ja fašistlikke loosungeid. Ülistas elu endises kodanlikus Eesti Vabariigis, aga samuti välismaal, Ameerikas ja Inglismaal. Ülemnõukogu valimiste päeval 1950 tungis kallale pioneerile Galina Malostovale ja tahtis teda kägistada. Tahtis nii teha ka pioneer

¹⁹ Vt nt: CDTO. 607-1-949

²⁰ CDTO. 607-1-243. Lugeja ärgu ehmugu, kui Valter Pevkurist on saanud Vlater Revruk või Niina Nõmmest Mamm Nina – sellised hääbed eestlaste nimede kirjutamises on venekeelsetes dokumentides sagedased.

Aljoša Gribanoviga. 2. mai ööl 1951 rebis Retška Panja klubis seinalt loosungi ja tallas sellel oma räpaste saabastega. Veebruaris 1952 – MGB arreteeris Ebberi ja võttis vastutusele. Tomski oblastikohus mõistis süüdi § 58-10 p 2 ja 58-11 – määrati 25 + 5 aastat. Kannab ette: Tomski oblasti MGB ülem Prištšepa. 8. juulil 1952.²¹

See on massiline, nüansiderohke, nurjatu ja väga põnev uurimismaterjal.

Parteitöö

Parteiariivis on hiigelsuures koguses erinevate parteiorganisatsioonide materjale. Vaatasime lootusrikkalt läbi ka eesti külade parteialorganisatsioonide ariiivid. Paraku jõudsime lihtsa arusaamani, et kohaliku reaalse elu kajastumine on nendes dokumentides äärmiselt napp ja pealiskaudne. Kui 1920. aastatel näisid eesti parteirakukesed tegelevat ka mõtlemisega, siis pärast Suurt Terrorit olid nende read äärmiselt hõredad ning intellektuaalne potentsiaal madal. Koosolekute protokollid on kompileeritud nii, et need harmoneerusid nõukogude müüdiga. Protokolli kantud sõnavõttud näikse olevat ajalehtedest ümber kirjutatud (Liliengofi traktorist ja Vambola lüpsja on suutnud pidada peaaegu sõna-sõnaliselt kokkulangeva kõne). Mõnigast huvi pakkusid liikmete nimekirjad, rahvuslikud proportsioonid jms. Mõningast teavet leiame kaadriprobleemidest, kolhooside ühinemisest jms. Mõneti sisukamad on oblastikomitee vähe-musrahvaid (eestlasi) kajastavad materjalid.

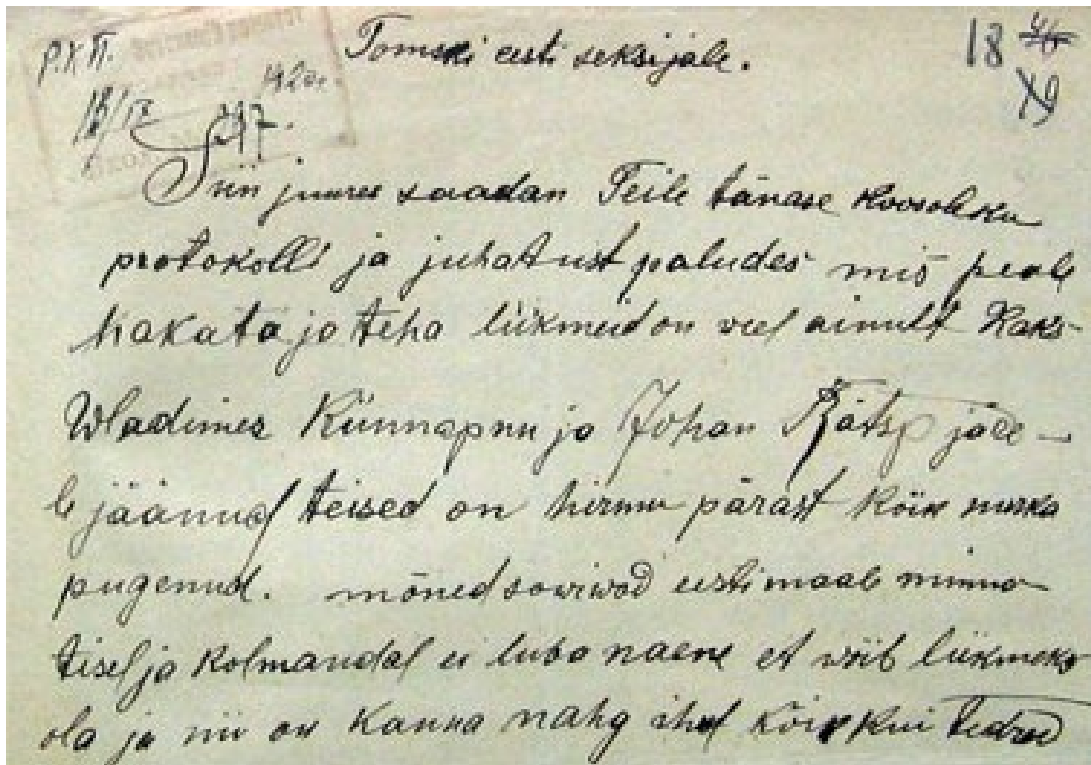

Foto 26: Fondis on palju murelikke kirju parteitöö nutusest olukorrast eesti külates. Tomski kreisi Jurjevski eesti küla partorg Juhan Rätsep kurtis 1920. aastal, et peale tema on veel ainult Vladimir Kunnapu partei liikmeks jäänud. Teised jooksnud laiali. Kes kardab oma naist, kes kulakuid. Kiri lõpeb mõttega, et kulakutest tuleks lahti

²¹ CDTO. 607-1-949. L 430.

saada. Kirjas on vahva keeleuendus – kiri on adresseeritud *Tomski eesti seksijale*, mitte sektiioonile (CDTO 1-1-1480. L 15).

Aktiivsem oli parteitöö töölisasulates. Kõige enam partei liikmeid oli Mariinski kreisi kaevandusasulates Andzherskis ja Sudzhenskis. Suure Terrori ajal suur osa neist represseeriti.

12	Rüüman	Johannes	" "	" "	" "	" "
13	Sild	Jüri	" "	mäe töötus	" "	" "
14	Jürgens	Jaakup	" "	hoolonija järuko	28	" "
15	Rüüman	Rudolf	" "	mäe töötus	26 mär.	20a
16	Jürren	Johannes	" "	kirjutaja	28	" "
17	Leajalg	Johannes	" "	habeaja	8 aprül	20a
18	Leajalg	Kaarel	" "	mäe töötus	16	" "
19	Öll	August	" "	lukkuspepp	" "	" "
20	Ankipow	Ruinoold	" "	mäe töötus	28	" "
21	Murtat	Heindri	" "	lukkuspepp	28	" "
22	Mägi	Storaliu	pooloid	kedu peremäin	2 mail	20a
23	Sild	Hilda	" "	ber. sen. klub. wsh	" "	" "

Foto 27: Aga kaevandusasulates olid kommunistide positsioonid päris head. Isegi eestlaste osas. „Anskerski” söekaevanduses oli partei nimekirjas 29 (neist kaks miilitsat), „Suudsenki” kaevanduses 21. 1-1-1480. L 36).

Intrigeeriv teema – tagasiküüditamine

Kompartei Tomski oblastikomitee büroo materjalidest leiame fragmentaarseid andmeid 1948. a. toimunud ülisalajase projekti kohta – koostati oblastis elavate etniliste eestlaste nimekirja, keda saaks saata Eestisse sotsialismi üles ehitama. Andmed on fragmentaarsed – nt Moskvast, partei keskkomiteest tulnud telefonikõnede lühi-ülestähendused (kampaania aluseks ongi üks niisugune telefonikõne). Tulevaste Eesti NSV sotsialismiehitajate endi eest on nende sõit kuni viimase hetkeni saladuses hoitud, mis lubab kogu ettevõtmist nimetada tagasiküüditamiseks.²²

Elulooliste andmete kogu

Parteiorganite arhivaalidesse on talletatud väga ulatuslik elulooliste materjalide kogu. Sinna kuuluvad eestlastest parteilaste ankeedid ja elulookirjeldused, samuti nende personaalküsimusi kajastavad toimikud. Lisaks sellele oli eestlastel kombeks erinevate asjade klaarimisel kirja panna kogu oma elulugu (mis võis aastatega küll muutuda). Samas on kogutud ka erinevate „kahtlaste”, kooliõpetajate, haritlaste jt inimeste eluloolis andmeid ja nn „kompromati”.

²² CDTO. 607-1-934.

Põhise Eesti Komunija Seltsile
 6/8 1920.
 But. #308.
 Eestimaa Rannare
 kreisi, Palla valla
 talupoja Pauli Hopi
 poja Birnbaum
 Palverüri:
 1917 aasta Oktobri kuu 10 mal Langefin mina
 Eesti põlgust Mõhu saarel Paksu wangi
 kust mina 1919 a. Februari kuu 26 mal Kusunen
 linna tulin, kus minu naine kahe pojaga
 enne sõtta kutsumist jäi. Kodune elamine
 oli naistepoolt väin ära priifaldud, lapsed
 maha jäetud, üks poisike oli ära surnud ja
 teist kasvatatud naised inimesed juba 11 aastat
 tagasi tulnud jäin mina tüüsi haigusest
 pealt minu jäi minu 8 aastane poeg sellise
 samasse haigusesse. Tule haiguse ei olnud
 meil ei kõhtu ega selga midagi panna ja wäl-
 gades olin ülesse. 18 mal juulil kui metsa
 valvamise mülitse sisse seati, astusin mina

Foto 28: parteiarhiivi toimikutes sisaldub väga mahukas elulooline materjal. Eestlastel oli ajaloolaste jaoks väga meeldiv komme midagi paludes või nõudes ka oma elulugu põhjalikult kirja panna (CDTO. 1-1-1480. L 5).